

Reprezentacija ljubavi u djelu E. Fromma i R. Greenea

Horvat, Paula

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:260392>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet

Paula Horvat

Reprezentacija ljubavi u djelu E. Fromma i R. Greenea

The representation of love in the works of E. Fromm and

R. Greene

Završni rad

Rijeka, 2024.

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet

Odsjek za kulturalne studije

Paula Horvat

0009091913

Reprezentacija ljubavi u djelu E. Fromma i R. Greenea

The representation of love in the works of E. Fromm and

R. Greene

Završni rad

Sveučilišni prijediplomskistudij Kulturologije

Mentor: dr.sc. Iva Žurić Jakovina

Rijeka, 30.06.2024.

IZJAVA O AUTORSTVU ZAVRŠNOGA RADA

Izjavljujem da je moj završni/diplomski rad „*Reprezentacija ljubavi u djelu E. Fromma i R. Greenea.*“ izvorni rezultat mojeg rada te da su svi korišteni izvori, kako objavljeni tako i neobjavljeni, primjereno citirani ili parafrazirani te navedeni u popisu literature na kraju rada.

U Rijeci, 30.06.2024.

(vlastoručni potpis studenta/studentice)

Sadržaj

Uvod	1
Umijeće ljubavi	2
The Art of Seduction (Umijeće zavođenja)	4
Kontekst	6
Sličnosti i razlike	10
Zaključak	13
Sažetak	14
Ključne riječi	14
Literatura	15

Uvod

Hrvatski jezični portal pojam ljubavi definira kao „snažan osjećaj naklonosti, strastvene privrženosti, duhovna i/ili spolna privlačnost jednog bića prema drugome“. (Hrvatski jezični portal, n.d)¹ Osim romantične privrženosti između dva ljudska bića, ljubav može označavati i naklonost prema obitelji, zajednici, voljenoj pojavi ili životinji. Cilj ovoga rada je kroz dvije različite knjige prikazati promjene u društvu i kulturi unutar zadnje polovice dvadesetoga stoljeća što se tiče poimanja ljubavi, seksualnosti, braka i razvoda.

Faktori poput konzumerizma, kapitalističkog uređenja, sveprisutne komodifikacije osjećaja ostavljaju svoje tragove u oba djela, ali na različite načine ovisno o kontekstu vremena nastanka djela. Erich Fromm², njemački psihoanalitičar, sociolog i filozof, kroz svoja se djela često osvrće na otuđenost i nezadovoljstvo pojedinca unutar društva koje mu ne može pružiti ono što on treba pa tako i u svojoj knjizi Umijeće ljubavi (1956) progovara o zdravoj ljubavi koja nije posesivna niti manipulativna i koja pojedinca spašava od otuđenosti i društvene izolacije. Četiri desetljeća kasnije, na samome početku novoga milenija, američki pisac Robert Greene izdaje Umijeće zavođenja, svoj priručnik s uputama kako naučiti jezik zavođenja u svoju korist.

Uspoređujući ova dva teksta i svijet koji ih je stvorio, prikazat ću kako je pojam ljubavi mijenjao svoje poimanje. Istražit ću i analizirati navedene dvije knjige i usporediti stanje društva i kulture za vrijeme njihova stvaranja te kako se taj kontekst odnosi na samo shvaćanje pojma ljubavi i međuljudskih odnosa unutar tekstova. Metode kojima ću se koristiti su iščitavanje i analiziranje razlika i sličnosti ova dva djela te uspoređivanje njihova dva drugačija društvena konteksta i definiranje karakteristika unutar djela koja se odnose na kontekst nastanka.

---

¹ <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>

² <https://www.britannica.com/biography/Erich-Fromm>

Umijeće ljubavi

„Ova knjiga mogla bi razočarati svakoga tko se nada da će u njoj naći jednostavne naputke o ljubavnom umijeću.“ (Fromm, 2021, 9) Ovom rečenicom Erich Fromm otvara predgovor svoje knjige Umijeće ljubavi i bez okolišanja ruši viziju onih čitatelja koji su posegli za ovim djelom u potrazi za direktnim ljubavnim priručnikom. Frommova filozofija sadržana u ovom djelu je mnogo više; on ističe važnost razvijanja vlastite ličnosti i shvaćanja, kako svijeta oko sebe tako i svijeta unutar sebe, da bismo stvarno bili sposobni voljeti u punom smislu toga pojma. Iako ne odbija potpuno pretpostavku da je ljubav produkt sreće ili slučajnosti i priznaje da mnogi ljudi tako misle, Fromm za potrebe analize i kritike uzima ljubav kao umijeće, kao vještinu za koju je potrebno raditi i učiti. Stavlja fokus na načine ljubavi i subjekte koji vole, a ne na objekte ljubavi koji su voljeni. Pristupa ljubavi kao umijeću vrlo školski: odvaja je na teorijski dio koji je potrebno usvojiti i na praksu koja dovodi do intuitivne sposobnosti voljenja.

Za kraj prvoga poglavlja, postavlja pitanje o nezainteresiranosti ljudi da usavrše umijeće ljubavi zbog činjenice da ona ne donosi materijalne dobitke i ugled kao neka druga umijeća i vještine. „Zar je moguće da se vrijednim učenja smatra samo ono što nam može pribaviti novac ili prestiž, i da je ljubav, od koje profitira „samo“ duša, koja je u modernom smislu riječi neprofitna, tek luksuz na koji nemamo pravo trošiti toliku energiju?“ (Fromm, 2021, 17) Tako otvara raspravu koju će kasnije proširiti u poglavlju pod nazivom Ljubav i njezina dezintegracija u suvremenom zapadnom društvu. Unutar te rasprave dovodi ljubav u suvremeni kontekst kapitalizma i konzumerizma te objašnjava kako se ljubav poima poput kupovine novoga proizvoda.

Kao ljudi, mi smo suočeni s velikim strahom od odvajanja od svijeta oko nas i egzistencijalnim nejasnoćama, kaže Fromm. „Najdublja je, dakle, od svih čovjekovih potreba upravo njegova potreba za prevladavanjem te odvojenosti, bijeg iz zatvora samoće.“ (Fromm, 2021, 21) Lijek za odvojenost i neprilagođenost samo je i jedino ljubav. Naime, ističe kako je bitno shvatiti da je samo zrela, ispravna ljubav ključna za osjećaj pripadanja u društvu, a ne nezreli oblici ljubavi koje Fromm naziva simbiotskim zajednicama. U zdravoj i zreloj ljubavnoj zajednici potrebno je sačuvati vlastiti osobni integritet dok se osoba istovremeno predaje ljubavi i objektu svoje ljubavi te aktivno voli. „Davanje je najveći izraz moći. Ja već samim činom davanja doživljam svoju snagu, svoje bogatstvo, svoju moć. Taj doživljaj pojačane vitalnosti i moći ispunjava me radošću. Sebe doživljam kao čovjeka koji se prelijeva, čovjeka koji troši, koji

je živ, pa stoga i radostan. Davanje je veselije od primanja, i to ne zato što sebi nešto uskraćujem, nego zato što je čin davanja izražavanje života“ (Fromm, 2021, 37) Prema Frommu, davanje ljubavi, i time davanje života, je bitnije od primanja, obogaćuje nas i u zauzvrat čini voljenima. Za dokazivanje koristi primjer seksualnog čina u kojemu je čin davanja uzajaman između muškarca i žene.

Kroz djelo, Fromm ljubav karakterizira na različite načine- kao aktivnu i kreativnu, kao proces davanja, kao brigu, kao djelatnost i kao odgovornost prema voljenome.

The Art of Seduction (Umijeće zavodjenja)

U svojoj knjizi izdanoj 2001. godine, američki pisac Robert Greene čitateljima daje konkretne upute kako iskoristiti svoje prirodne osobine za zavodjenje. U predgovoru knjige, Greene postavlja temelje za razumijevanje daljnjih tumačenja zavodjenja i tipova zavoditelja. Cijela premisa zavodjenja, prema Greeneu se bazira na binarnoj suprotnosti ženstvenosti i muškosti. „Ova dva oblika zavodjenja — ženska upotreba izgleda i muška upotreba jezika često bi križali rodne linije: Casanova bi svojom odjećom zaslijepio ženu; Ninon de l'Enclos bi svojim riječima očarala muškarca.“ (Greene, 2003, xx) Mušku energiju čine nasilje, puka snaga, destrukcija, moć, dok žensku energiju čini stvaranje, seksualnost i užitak, pružanje brige i fizička atraktivnost. Zavodjenje se javlja upravo u toj igri moći između muškarca i žene; muškarac je sposoban imati fizičku nadmoć nad ženom zbog svoje snage, ali žena može koristiti svoju seksualnost kako bi nadmudrila muškarca i odmaknula ga od muške grubosti. U igru zavodjenja je uključeno konstantno pružanje i oduzimanje pažnje koje „žrtvu“ drži u neprekidnom ciklusu ispunjenja želja koje prati oduzimanje užitka i ponovna žudnja za tim užitkom. (Greene, 2003, 73) Zavedena osoba gubi svoju moć, dok je zavoditelj dobiva.

Zavodnik se koristi tehnikama koje se poigravaju s umom zavedene osobe, stavlja je u pozicije u kojima nikada nije bila i iz nje izvlači dotada nepoznate strane. (Greene, 2003, 59)

Žene nisu jedine koje zavode- Greene piše kako su muškarci kroz povijest usavršili svoje vlastito umijeće ljubavi koje se, za razliku od ženskog zavodjenja, ne bazira potpuno na seksualnosti, već se koristi zavodničkim jezikom. Muški zavodnici, kako bi nadoknadili svoj nedostatak ženske energije, koriste riječi. Greene navodi kako se granice muškog i ženskog zavodjenja miješaju i stapaju i ostvaruju na individualnoj razini, bez obzira na spol zavodnika ili zavodnice. Zavodjenje poprima androgeni oblik i, kao u ratu, sve je dopušteno i kalkulirano. (Greene, 2003, xxii)

Zavodnik poznaje sebe i svoje atribute mora koristiti što učinkovitije može, ali ujedno mora dobro poznavati i svoju žrtvu i njene slabosti kako bi ih mogao iskoristiti. (Greene, 2003, 56) Greene ne zazire od toga da svojoj metodi da naziv koji ima negativne konotacije- zavodjenje je manipulacija osjećajima osobe koju želimo zavesti.

Zavodnik je glumac. „Tlo je pažljivo pripremljeno. Sjeme je posađeno mjesecima unaprijed. Kada je jednom u zemlji, nitko ne zna koja ga je ruka tamo bacila. Ono su dio zemlje. Prikrijte svoje manipulacije sadnjom sjemena koje se same ukorijeni.“ (Greene, 2003, 218)

Ono što zavodnik donosi u život zavedenoga jest mali dio raja i užitka, bijeg od svakodnevice i rutine. Zavedena osoba se izgubi u iskustvu zavodjenja. To je slojevit i proračunat proces oduzimanja briga i pružanja užitka koji, ako se oduzme, ostavlja veliku prazninu neostvarene žudnje. Sve je zavodjenje, Greene tvrdi. Političari, poznate zvijezde, ljubavnici, moćnici, svaki oblik osobe s autoritetom nas zavode, očaravaju nas i tako mogu manipulirati masama. Kako bi ilustrirao tu misao, Greene opisuje devet vrsta zavodnika. Uzima primjere iz prošlosti, stvarne ili stvorene- slavne osobe, političare, književne likove, likove s velikih i malih ekrana, i stavlja ih u konkretne kategorije zavodnika. Zatim ukratko opisuje osamnaest tipova žrtava koje su podložne i nemoćne u zavodjenju.

Drugi dio knjige posvećen je samom procesu zavodjenja i u njemu Greene daje konkretne korake koje je potrebno poduzeti kako bi se, prema njemu, zavelo nekoga. Taj zadnji dio knjige je posvećen samoj praksi i ostvarenju zavodjenja, kao što je i zadnje poglavlje Frommove knjige posvećeno praksi ljubavi.

Kontekst

Kako bih objasnila ova dva djela fokusirat ću se na desetljeća unutar kojih su nastala. Pedesete godine dvadesetog stoljeća obilježavaju period nakon završetka Drugog svjetskog rata. Ono što je također obilježilo taj period jest nastanak nuklearne obitelji³. Zbog velikih i destruktivnih promjena koje je rat donio unutar doma obitelji (glad, siromaštvo, smrt i razdvojenost), period mira nakon rata tjerao je ljude da fokus stave na svoje obitelji i sigurnost. Obiteljske vrijednosti pedesetih godina utemeljene su na tada već ukorijenjenim rodnim ulogama i opozicijama između muškaraca i žena. To desetljeće također obilježava termin baby boom- nagli porast rodnoći nakon razdoblja niske rodnoći za vrijeme rata.⁴ Oblik obitelji gdje su vidljivo prisutne patrijarhalne rodne uloge- otac koji radi i zarađuje za obitelj te majka kućanica koja se brine o djeci i kućanstvu, i dalje je primaran oblik obitelji unutar pedesetih. (Lundberg i Pollack, 2015, 30) Desetljeća nakon pokazuju promjenu unutar takvoga uređenja i shvaćanja rodnih uloga.

Eva Illouz u svojoj knjizi *Why Love Hurts: A Sociological Explanation* (Zašto ljubav boli: Sociološko objašnjenje) objašnjava kako se mijenjalo društveno i kulturološko shvaćanje ljubavi, braka i seksualnosti kroz dvadeseto stoljeće. Navodi primjer istraživanja provedenog unutar tri desetljeća, od pedesetih do sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća čiji su rezultati sljedeći; žene pedesetih smatrale su kako je brak prijeko potreban kako bi se pozicionirale unutar društva te kao dužnost svake žene kako bi ispunila svoju društvenu ulogu, dok se kasnijih desetljeća pojavljuju drugačiji stavovi koji brak ne stavljaju na prvo mjesto u životu žene. (Illouz, 2012, 60) Ekonomski status žena svake dobi prve polovice prošloga stoljeća ovisio je o muškarcima- njihovim očevima, rođacima i muževima. Zbog te ovisnosti žene su bile primorane udati se kako bi bile sigurne u svoj financijski opstanak. Brak je ženama predstavljao ne samo način prihvaćanja u društvo, već i preživljavanje.

Razvod i brak dvije su pojave koje ne mogu postojati jedna bez druge i kako se jedna od njih mijenja, tako se mijenja i druga. Za vrijeme pedesetih godina dvadesetoga stoljeća, u Americi je zakonom bilo obavezno priložiti dokaze i razloge kako bi se rastava provela. Takav sistem razvoda, takozvani fault-based divorce (rastava na temelju krivice), otežao je, i u nekim slučajevima, onemogućio proces rastave pojedincu koji za to nije imao prikladan razlog ili dokaze nevjere partnera ili obiteljskog nasilja. Rastava na temelju krivice zahtjeva svjedoke,

---

³ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/nuclear-family>

⁴ https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/baby-boom#google_vignette

materijalne dokaze, dokumente i punu istragu, što može odužiti proces rastave.⁵ Šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća mnoge američke savezne države uvode sustav rastave drugačiji od dotadašnjega baziranoga na krivici partnera. Novi sustav rastave, koji je uveo tadašnji guverner Kalifornije Ronald Reagan krajem šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, ne zahtijeva isticanje razloga za rastavu braka (no-fault divorce) i time stopa razvoda drastično raste u sljedećim desetljećima. (Wilcox, 2009, 81) Uz stopu razvoda, raste i kultura seksualne revolucije. Seksualna revolucija obilježava duh vremena zadnja četiri desetljeća dvadesetoga stoljeća, a započinje širom izumom i širom upotrebom kontracepcije. (Eberstadt, 2014, 12) Dolazi do slobodnijeg shvaćanja seksa i međuljudskih odnosa, jača i poligamija i ženska emancipacija. Supružnici češće i lakše pronalaze izvanbračne partnere, a razvijeni oblici kontracepcije označavaju veću kontrolu nad potencijalnim posljedicama seksualnih odnosa. (Illouz, 2012, 61) Time se seksualnost, u očima društva, počinje shvaćati kao nešto manje devijantno i nešto što ne pripada samo i jedino unutar bračne zajednice, već ima svoje mjesto i izvan nje. Feministički pokret ženama omogućuje početak emancipacije i time rastu stope razvoda. U svojem tekstu *The Evolution of Divorce*, William Bradford Wilcox navodi kako šezdesetih žene ulaze u poslovni svijet te se oslobađaju i emancipiraju. Zbog te novostečene slobode, ženama je puno lakše odlučiti se za rastavu nesretnoga braka i nastaviti život neovisno o suprugu. (Wilcox, 2009, 82)

Eva Eberstadt seksualnu revoluciju također stavlja u poziciju krivca za današnji konzumeristički pogled na ljubav i seks kao proizvod za kupnju i potrošnju. One strane seksualne revolucije koje tu kritizira su slobodnije shvaćanje seksa s više partnera te racionaliziranje izvanbračnih seksualnih veza. Ako smo konstantno fokusirani na brzo i trenutno zadovoljstvo putem različitih partnera ili pornografskih sadržaja, može se zaključiti da jednostavno nećemo imati potrebu stvarati kvalitetne međuljudske odnose i romantične veze koje iziskuju trud i rad i možda ne pružaju zadovoljstvo na isti način kao ono brzo seksualno. Kao što i Fromm kaže, zdrava ljubav treba trud oba partnera uložen u sebe kako bi bila zadovoljavajuća. To znači da postoje i periodi vremena koji su teški, kada dolazi do neslaganja, svađa, neispunjenih potreba i nejednakog emocionalnog rada. Takvi periodi nisu ugodni i mogu dovesti do odustajanja od same veze i okretanju nečemu što je jednostavnije- pornografija i slobodnije seksualno ponašanje. (Eberstadt, 2014, 55) Bez obzira na dobre strane seksualne

---

⁵ <https://www.evolutiondivorce.com/post/fault-based-vs-no-fault-divorce>

revolucije i njene borbe za ženska i homoseksualna prava i edukaciju o seksu, ona ima i svoj utjecaj na poimanje seksa koje je možda štetno za stvaranje zdravih romantičnih veza.

S obzirom na to da je knjiga *Umijeće zavodjenja* objavljena 2001. godine, možemo zaključiti da se kontekst njenoga stvaranja bio pod utjecajem kulture devedesetih.

Devedesete godine dvadesetoga stoljeća pokazuju drugačiju sliku klasične obitelji. Porast pojave samohranih roditelja, češće samohranih majki, visoke stope razvoda pojave su koje dr. John H. Harvey opisuje, u svojoj knjizi *Odiseja srca: U potrazi za bliskošću, intimnošću i ljubavlju*, kao prisutne u duhu vremena devedesetih. Harvey navodi kako su devedesete godine dvadesetoga stoljeća obilježene opsežnim proučavanjem bliskih odnosa i međuljudskih veza i kako to dovodi do ogromnog fokusa na ljudske veze koji postaje jedna od glavnih frustracija unutar ljudske svakodnevice. (Harvey, 1998, 14) Također, Harvey spominje kako društvo devedesetih sve manje njeguje i vjeruje u ljubav koja traje do kraja života i obitelj u tradicionalnome smislu. (Harvey, 1998, 30) Obitelj od devedesetih na dalje je sve češće zajednica sastavljena od supružnika i njihove djece iz prošlih, propalih brakova ili se sastoji od samohranog roditelja i djece, a brakovi koji izdrže test vremena često pokazuju manjak kvalitete i komunikacije među partnerima. „Na seminaru Američkog Udruženja za bračnu i obiteljsku terapiju, održanom 1992. godine, Don-David Lusterman, bračni terapeut iz New Yorka, izvijestio je da je 10 do 12 posto oženjenih ljudi imalo vanbračnu avanturu koja je potrajala barem mjesec dana“ (Harvey, 1998, 32) Nevjernost u vezi služi kao izdaja povjerenja partnera i izraz nepoštovanja.

Također, razvoj kapitalizma i konzumerističkog društva bitan je kontekst unutar stvaranja oba dijela, ali pogotovo Greenovog koje na ljubav gleda kao vrstu transakcije. U svojoj knjizi, inicijalno objavljenoj 1999. godine, poljski sociolog Zygmunt Baumann opisuje kako je konzumerističko društvo promijenilo način na koji se ljubav i povezanost među ljudima tretiraju. U društvu u kojemu je zadovoljstvo instantno i ne traje dugo, već smo konstantno u potrazi za novim proizvodom koji će nam donijeti zadovoljstvo u tome trenu i kojega ćemo skoro pa odmah zamijeniti drugim, novijim proizvodom, ljudi tako počinju shvaćati i svoje odnose s drugim ljudima. Umjesto da se u vezu uloži trud i rad, ljudi češće biraju odustati čim im odnos prestane pružati zadovoljstvo. (Baumann, 2011, 159) Ljudi i njihovi osjećaji i povezanosti shvaćaju se poput potrošne robe koja ima svoj rok trajanja nakon kojega više ne vrijedi i mora se odbaciti. Ljubav postaje proizvod koji podliježe konzumaciji, što je točno vidljivo u Greenovom djelu. On navodi kako je prvo potrebno u žrtvi probuditi nezadovoljstvo

s onime što već ima i stvoriti želju za novime i time ih učiniti savršenom osobom za „kupovanje“ onoga što zavodnik „prodaje“. Također navodi kako se tom taktikom služe velike korporacije kako bi prodale svoje proizvode i usluge- prvo moraju stvoriti potrebu za svojim proizvodom i tada ga prodati. (Greene, 2003, 209) Fromm piše: „Sreća modernog čovjeka svodi se na ushićenje koje ga obuzme dok razgleda izloge i kupuje sve što si može priuštiti, bilo za gotovinu bilo na otplatu. On (ili ona) na sličan način gledaju i na ljude. Za muškarca je privlačna djevojka- kao što je za ženu privlačan muškarac- zgoditak koji nastoje osvojiti.“ (Fromm, 2021, 13) Iz Frommovog citata vidimo kako je problem konzumerizma pronašao svoj put unutar međuljudskih odnosa odavno, čak i prije današnjeg hiper konzumerističkog društva. Emocije, u današnjem društvu, često su pretjerano pojednostavljene i racionalizirane. Često se svode na pozitivne i negativne te se stoga i ljudsko ponašanje, koje je pod utjecajem emocija, analizira i uči kontrolirati. Illouz daje primjer upitnika unutar časopisa čiji rezultati obećavaju pokazati koliko je par kompatibilan. Ponuđen je idealan rezultat koji, ako je postignut, pokazuje kako je par dovoljno kompatibilan i usklađen u svojim vrijednostima da njihova veza preživi test vremena. Problem koji Illouz navodi jest taj da se od sudionika koji rješavaju upitnik traži da točno odrede koje su njihove vrijednosti i želje čemu prethodi kontroliranje svojih emocija i pomno biranje onoga što je najbolje za nas. Taj proces nas stavlja u poziciju racionalizacije i točne kalkulacije vlastitih emocija, želja, čežnji i stavova i stvara nam strah od krive procjene i pogreške. (Illouz, 2007) Doba kasnoga kapitalizma obilježava komodifikacija ljudskih emocija, što Illouz naziva hladnom intimnošću (cold intimacies). Unutar takvoga društva roba koja se prodaje jest u obliku mogućnosti da osoba bude bolje, da osvijesti svoje manjkavosti, ozdravi i nauči kontrolirati svoje emocije. Kako bi uopće došla do te točke, osoba mora znati da je „bolesna“, da s njom nešto ne valja u potpunosti i, kako bi popravila sebe, mora kroz tretmane, knjige, lijekove i ostale oblike samopomoći „kupiti“ poboljšanje. Eva Illouz to također naziva emocionalnim kapitalizmom i time naglašava koliko je kapitalizam prisutan u svim sferama ljudskog života, pa čak i u onom unutarnjem emocionalnom. Društvene norme oko prihvatljivog iskazivanja emocija u javnom prostoru dovode do poimanja emocija kao nečega što treba biti pod kontrolom, što je samo po sebi neobuzdano. Javlja se emocionalan rad. (Lively u Turner i Stets, 2006, 570)

Sličnosti i razlike

Kada piše o romantičnoj ljubavi, Fromm piše o zajednici dvoje ljudi gdje su oboje ravnopravni. Kao osobe koje vole, mi ne posjedujemo objekt naše ljubavi. Ako volimo na pravilan način, postizemo dogovor i konsenzus s objektom ljubavi, zadržavamo vlastiti integritet i tako ostvarujemo viziju zdrave ljubavi. S drugom osobom postizemo ujedinjenje i zajednicu, učimo zajedno kako voljeti drugoga i na koji način želimo biti voljeni. „Voljeti nekoga ne znači samo nešto snažno osjećati- znači odlučivati, i prosuđivati, a ljubav je i obećanje. Kad bi ljubav bila samo osjećaj, obećanje na vječnu ljubav ne bi imalo na što osloniti. Osjećaj dođe, pa može i proći.“ (Fromm, 2021, 75) Za ljubav je potreban rad. Ako zanemarimo pravilan način ostvarivanja ljubavi, štetimo drugoj osobi. „Ljubav je djelatna skrb za život i rast onoga što volimo.“ (Fromm, 2021, 41) Fokus je na prilagodbi obje osobe i međusobno shvaćanje želja, potreba, strahova i ponašanje u skladu s time da voljenoj osobi ne činimo namjerno zlo. Prema Frommu, kako bi prevladali strah od samoće i ostvarili ljubav, trebamo otvoriti dušu i dopustiti si da budemo ranjivi- Greene smatra suprotno. Unutar odnosa kojega Greene opisuje nema ravnopravnosti- zavodnik je uvijek moćniji od zavedenoga. A ako postoji ikakva ravnopravnost, tada je to samo iluzija iste koju zavodnik stvara kako bi zavedeni imao osjećaj da ima moć. On vjeruje kako je potrebno stvoriti privid ranjivosti prema svojem objektu zavođenja kako bi zavedena osoba zavodnika shvatila kao emotivnu osobu koja nekada nepromišljeno djeluje kao i svaki drugi čovjek. „Ne, ono što najbolje funkcionira je dopustiti ljudima povremeno baciti pogled na meku, krhku stranu vašeg karaktera, i obično tek nakon što vas poznaju neko vrijeme. Taj pogled će vas humanizirati, umanjiti njihove sumnje i pripremiti teren za dublju privrženost.“ (Greene, 2003, 209) Greene njeguje logiku da se svaka osobina ličnosti, pozitivna ili negativna, treba maksimalno iskoristiti za zavođenje. Ne smijemo nikada napustiti fantaziju kojom se predstavljamo našem objektu, moramo zadržati idealnu viziju i nikada ne skidati masku koju smo sami stvorili.

Fromm se fokusira na ostvarivanje ljubavi između dvije osobe, na obostranu ljubav. Potpuno suprotno tome, Greene se fokusira na ostvarivanje ljubavi samo kod objekta u svrhu manipulacije i koristi. On smatra da je razlog zavođenja ljudska želja da budemo željeni i obožavani, a ne da volimo druge i bivamo voljeni. Zavodnik zapravo ni neće osjetiti ljubav- on ju želi svojom pojavom izazvati kod ostalih u svojoj okolini. Stavljajući se u poziciju božanskoga i nedostižnoga.

Fromm navodi idolatrijsku ljubav kao primjer nezdrave ljubavi. Idolatrijsku ljubav karakterizira jednostrano idealiziranje druge osobe u ljubavnom odnosu. Kada ne vidimo drugu osobu kao biće koje posjeduje mane, nego kao savršenog idola, stavljamo nepravedan pritisak na drugu osobu da ostvari naša očekivanja i, svojom zaslugom, iskusimo razočaranje. No, Greene traži od zavodnika da sebe stavi upravo u tu poziciju idola u idolatrijskoj ljubavi. Zavodnik treba biti utjelovljenje svih očekivanja objekta, treba biti ostvarenje njegovih snova u zbilji. Dok Fromm navodi kako je potrebno izbjeći takvu vrstu ljubavi, Greene smatra da je to vrsta ljubavi koju je potrebno postići kako bi zavodnik bio taj koji dominira i kontrolira. Upravo ono što Fromm smatra pogrešnim, Greene u svojem priručniku predstavlja kao ispravnu stvar za učiniti. Mijenjanje sebe, predstavljanje druge slike svoje persone, laganje, varanje i manipuliranje, sve su to postupci koje Greene odobrava i potiče, a od kojih Fromm odvraća i karakterizira ih negativnima. Moguće je zaključiti da Fromm nikada Greenovu viziju ljubavi ne bi nazvao tim nazivom, dok bi Greene Frommovu ljubav smatrao mlakom i neostvarenog potencijala.

Srećko Horvat o ljubavi piše kao o radikalnoj pojavi i uspoređuje ju s revolucijom. Trenutak kada doživimo „doživimo ljubav na prvi pogled“ jednak je velikom, junačkom revolucionarnom pothvatu. No, taj inicijalan osjećaj ljubavi nije ljubav sama po sebi, nego opsesija i želja za posjedovanjem objekta ljubavi i njegovom izolacijom od ostatka društva. (Horvat, 2016, 107) Ta opsesija bitan je motiv u Greenovu djelu. Subjekt treba biti vlasnik objekta, manipulirati i kontrolirati njegovim emocijama, ali subjekt se nikada ne stavlja u poziciju gdje njega netko posjeduje. Ključ je u iluziji posjedovanja i same mogućnosti potencijala da će zavodnik jednom biti potpuno predan svojem objektu. Kada priča o jednom od tipova zavodnika, Greene govori sljedeće: „Ženstveni Dandy može zavoditi u masovnim razmjerima. Niti ga jedna žena zapravo ne posjeduje- on je previše nedokučiv- ali svi mogu maštati da ga posjeduju“ (Greene, 2001, 45) Greene pomalo mistično piše o ljubavi i zavođenju, kao da je zavođenje vrsta magičnog djelovanja. „Vaše prisustvo mora biti nabijeno, veće od života, poput ostvarenja fantazije. Ukrašavanje se koristi za bacanje čari i odvratanje pažnje.“ (Greene, 2001, 14) Frommov pristup je nešto racionalniji, stavlja fokus na međusobnu odgovornost unutar odnosa i poštovanje između partnera. „Ljubav je aktivnost, a ne pasivni afekt; ona je svjesno ostajanje uz nekoga, a ne sudbinsko zaljubljuvanje.“ (Fromm, 2021, 36)

Oba djela stavljaju važnost na poznavanje ljudske psihe za potpuno shvaćanje procesa voljenja ili zavođenja. „Ja drugog čovjeka i sebe moram poznavati objektivno kako bih mogao sagledati

njegov realitet, ili možda točnije, da bih svladao vlastite iluzije, iracionalno iskrivljenu sliku što sam je stvorio o njemu.“ (Fromm, 2021, 47) Za Fromma poznavanje ljudske psihologije potrebno je za shvaćanje potreba druge osobe i za racionaliziranje tuđih ponašanja. Također, kao što je vidljivo iz citata, potrebno je spoznati osobu iznutra kako bi se srušile sve moguće iluzije o toj osobi i kako bi ljubav bila što čišća. Greene to tumači nešto drugačije. „Zavođenje je igra psihologije, a ne ljepote, nadohvat ruke je svakoj osobi postati majstor u igri. Sve što je potrebno je da pogledate svijet drugačije, kroz oči zavodnika.“ (Greene, 2001, xxii) Prema njemu je potrebno shvatiti kako osoba koju želimo zvesti funkcionira i tada iskoristiti odgovarajuće strategije kako bismo je pridobili. Također, navodi kako u jednome trenu ljepota krene blijediti s godinama koje prolaze te da u tom slučaju osoba mora pojačati svoje shvaćanje unutarnjega psihološkog svijeta svojih žrtvi te koristiti sofisticiranije metode zavođenja.

Oba djela također govore o binarnosti između muškog i ženskog spola, ali na vrlo drugačije načine. Greene tada priča o energiji koju osoba ima. Energija može biti muška ili ženska, ali ne mora odgovarati uz rod ili spol osobe koja je odlučila utjeloviti tu energiju. Stavlja fokus na androginitet i fluidnost identiteta, na prelaženje granica spola i roda. Fromm, što nije začuđujuće s obzirom na kontekst vremena nastanka knjige, važnost daje povezanosti između muškarca i žene i homoseksualnost naziva devijacijom od normalnoga. „Homoseksualna devijacija plod je neuspjeha da se postigne to polarizirano sjedinjavanje, pa homoseksualac pati zbog nikad razriješene odvojenosti...“ (Fromm, 2021, 49) Stavlja fokus na primjere binarnosti unutar prirode kako bi opravdao svoju tvrdnju te navodi primjer funkcije prodiranja i primanja koje su osobine dvije polarnosti pa tako i muške i ženske uloge u seksualnom činu. Greene uvodi pojam „plutajućeg roda“ (the floating gender) kako bi objasnio sposobnost osobe koja briše granice roda i spola te savršeno prelazi iz jednog u drugo ili samo živi u prostoru između dvije binarnosti. (Greene, 2001, 160) Da nije bilo seksualne revolucije, možda Greenovo djelo ne bi tako slobodno progovaralo o mutnim granicama među spolovima, bez obzira na sve povijesne primjere androgenih zavodnika koji su svoj manjak opredjeljenja koristili kako bi zaveli i bili obožavani. Ono što nam Greenovo djelo pokazuje jest da su mnogi povijesni likovi zapravo svoj utjecaj i moć, političku, vojnu, romantičnu ili društvenu, postigli metodama zavođenja i igrama manipulacije. On spominje Kleopatru, Marilyn Monroe, Josephine Bonaparte, John F. Kennedyja, Josipa Broza Tita i još mnoge druge povijesne ličnosti koje su zavele mase i mase ljudi i postale ikone svojega doba.

Zaključak

Vizije ljubavi u navedene dvije knjige izrazito su različite i njeguju ideje koje su nepomirljivo nekompatibilne. No, postoji nešto što povezuje ljubav u oba djela, a to je da se koristi kao alat za samoostvarenje. Ako postignemo da nas netko voli, da nas netko gleda kao objekt svojeg obožavanja u romantičnom, prijateljskom ili ideološkom smislu, zadovoljili smo svoju želju da budemo voljeni i cijenjeni. To je korak prema samoostvarenju pojedinca, prema oba autora. Obje knjige pružaju načine kako se kroz povezanost s drugom osobom, na različite načine, sjediniti u zajednicu. To su direktni odgovori na probleme otuđenja u suvremenom društvu koje ova dva autora interpretiraju drugačije, ali sa sličnim ciljem. Društveni kontekst pedesetih godina prošloga stoljeća nije postojao bez utjecaja kapitalizma i konzumerizma, ali je moguće vidjeti kako su upravo ti faktori najprisutniji u desetljećima nakon. Također, seksualna revolucija sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća stvara bitan kontekst za slobodnije shvaćanje ljubavi i seksualnosti u godinama što slijede, što stvara društvo koje manje diskriminira i otvoreno je za drugačije oblike ljubavi i seksualnoga ponašanja od dotadašnjih. Više stope razvoda i alternativniji oblici obitelji, ne moraju nužno biti indikatori negativne promjene u društvu, ali je potrebno primijetiti kako je seksualna revolucija jednostavno dovela do drugačijeg, manje strogog i manje patrijarhalno-orijentiranog društva.

Greenova knjiga uzima fenomen komodifikacije osjećaja i stavlja je u kontekst zavođenja te time stvara stroga pravila zavođenja u svoju korist gdje je objekt potpuno sveden na žrtvu ili robu, a zavodnik djeluje kao manipulator i vlasnik koji raznim strategijama osvaja i manipulira. Fromm, dijametralno suprotno Greeneovom makijavelističkom pristupu, smatra da zajednica dva partnera iziskuje zajednički trud, poštovanje i rad na vlastitoj ličnosti kako bismo bili što bolji prema voljenima. Čini se kako je ljubav kao pojam uvijek „zaprljana“ kontekstom vremena i kako se u njoj, i ostalim emocijama, odražava ono što označava duh vremena određenoga doba.

Sažetak

Ovaj rad bavi se pojmom ljubavi kroz vremenski period zadnjih pet desetljeća dvadesetoga stoljeća. Ističu se dva djela koja prikazuju društvene kontekste vremena nastanka; Umijeće ljubavi Ericha Fromma (1956) i Umijeće zavodjenja Roberta Greena (2001). Oba djela odražavaju društvene i kulturne promjene svojih vremena. Pedesete godine dvadesetog stoljeća, kada je Frommova knjiga napisana, obilježavaju tradicionalne rodne uloge i tradicionalna nuklearna obitelji te fokus na obiteljske vrijednosti i sigurnost zbog prethodnog turbulentnog razdoblja rata. Šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća dolazi do promjena u shvaćanju braka i seksualnosti, uz porast stopa razvoda i seksualne revolucije. Devedesete godine, kada Greene piše svoju knjigu, obilježene su visokom stopom razvoda, pojavom samohranih roditelja i promjenama u klasičnom shvaćanju obitelji. Kapitalizam i konzumerizam utječu na način na koji se ljubav i međuljudski odnosi tretiraju i shvaćaju, ljubav postaje proizvod koji se konzumira i prodaje, kao i ostale emocije.

Ključne riječi

brak, ljubav, zavodjenje, konzumerizam, komodifikacija, kapitalizam, seksualnost, partnerstvo, razvod

Literatura

- I) Bauman, Z. and Gregov, M. (2011) *Tekuća Modernost*. Zagreb: Pelago.
- II) Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, June 3). *Erich Fromm*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Erich-Fromm>
- III) Cambridge University Press. (n.d.) Nuclear family. Dostupno na: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/nuclear-family>
- IV) Cambridge University Press. (n.d.) Baby Boom. Dostupno na: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/baby-boom#google_vignette
- V) Eberstadt, E. (2014) *Adam and Eve after the pill: Paradoxes of the sexual revolution*. Ignatius press. San Francisco.
- VI) Fromm, E. (2021) *Umijeće Ljubavi*. V.B.Z. Zagreb
- VII) Giami, A. (n.d.). *Sexual liberation and sexual revolutions*. Encyclopédie d'histoire numérique de l'Europe. Dostupno na: <https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/gender-and-europe/demographic-transition-sexual-revolutions/sexual-liberation-and-sexual-revolutions>
- VIII) Greene, R. (2003) *The art of seduction*. Profile Book. London.
- IX) Harvey, J.H. (1998) *Odiseja Srca: U Potrazi Za Bliskošću, intimnošću I ljubavlju*. V.B.Z. Zagreb
- X) Horvat, S. (2016) *Radikalnost ljubavi*. Fraktura. Zagreb
- XI) Illouz, E. (2012) *Why Love Hurts: A Sociological Explanation*. Polity Press. Cambridge
- XII) Illouz, E. (2007) *Cold Intimacies: The Making Of Emotional Capitalism..* Polity Press. Cambridge.
- XIII) Lundberg, S., & Pollak, R. A. (2015). *The Evolving Role of Marriage: 1950-2010*. *The Future of Children*, 25(2), 29–50. <http://www.jstor.org/stable/43581971>
- XIV) Macturk, C. (2022). *What is the difference between a fault-based and a no-fault divorce?*. RSS. Dostupno na: <https://www.evolutiondivorce.com/post/fault-based-vs-no-fault-divorce>
- XV) Stets, J. E., Turner, J.H. (eds.) (2006) *Handbook of the Sociology of Emotions*. Springer.

- XVI) Turner, J. H. (2011) *The Problem of Emotions in Societies*. Routledge.
- XVII) Wilcox, W.B. (n.d). *The Evolution of Divorce*. National Affairs. Dostupno na:
<https://www.nationalaffairs.com/publications/detail/the-evolution-of-divorce>